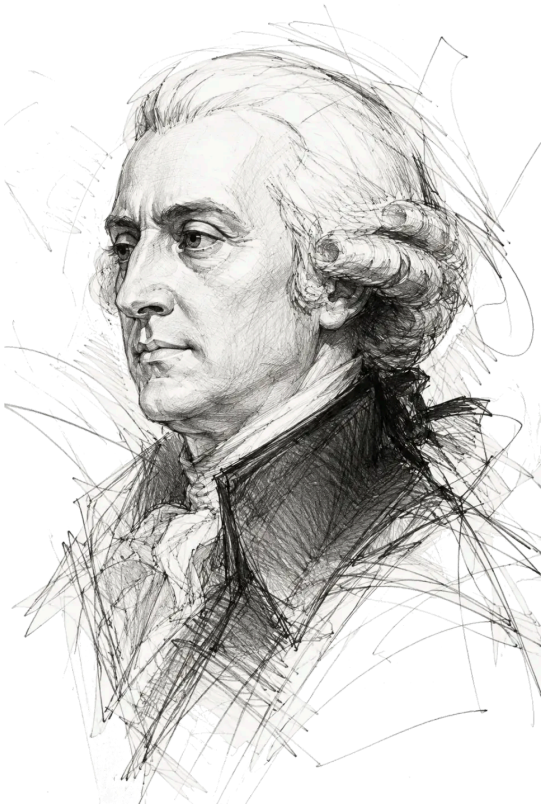
250 Yıl Sonra Adam Smith ve Milletlerin Zenginliği'nden Dersler

Mustafa Acar *12 Temmuz 2026*

2026 Adam Smith'in (1723-1790) meşhur *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinin yayımlanmasının 250. yılı. İktisadi düşünce tarihinin köşe taşı eserlerinden biri olan bu önemli eser 1776'da yayımlanmıştı; demek ki aradan tam çeyrek milenyum geçmiş. Son yıllarda başta dünya ekonomisinin motor gücü ABD olmak üzere dünyanın her yerinde popülist siyasi eğilimler güç kazanmakta, başkalarının kaynaklarına tehdit ve savaş yoluyla el koymaya cevaz veren neo-merkantilist, anti-küreselleşmeci, serbest piyasa ve serbest ticaret karşıtı, korumacı, içe kapanmacı politikalar öne çıkmaktadır. Kıt kaynakları barışçı yollardan paylaşmak varken egosu ve siyasi hırsı tavan yapmış otokratlar öncülüğünde herkese hayatı zindan edecek, insanlığın kendi ayağına kurşun sıkması anlamına gelecek bu çılgınlığa karşı ayağa kalkmanın, Adam Smith gibi zenginliğe giden barışçı yolu gösteren düşünürlerin tavsiyelerini hatırlama ve hatırlatmanın tam zamanıdır. Biraz da bu düşüncelerle geçen gün Konya'da *Meram Düşünce Platformu*'nda, dostların daveti üzerine 250. Yılında *Milletlerin Zenginliği* ve Adam Smith'i konuştuk. Bu vesileyle bu yazıda modern iktisadın kurucu babası olarak kabul edilen Adam Smith ve onun başucu eseri *Milletlerin Zenginliği*'nde dile getirilen bazı önemli düşünceler ana hatlarıyla ele alınmıştır.

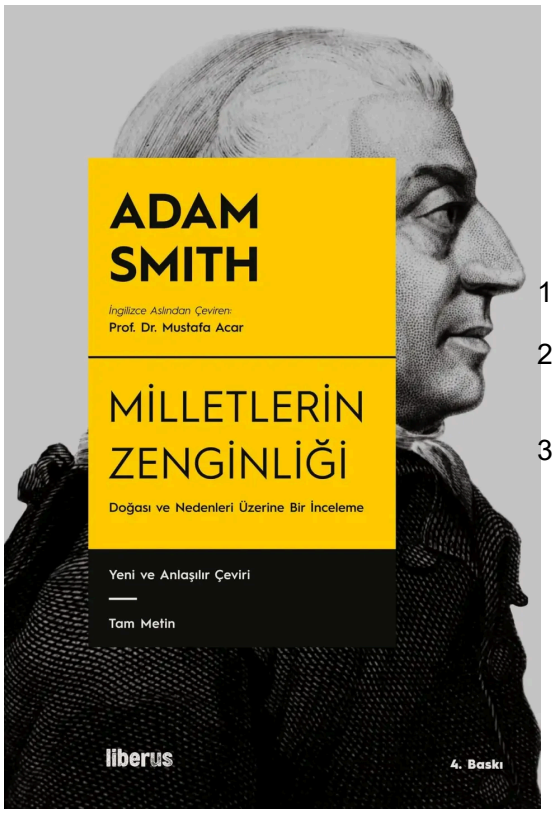

İskoç Aydınlanması geleneğinin yetiştirdiği bir ilim adamı, iktisatçı ve ahlâk felsefecisi olan Adam Smith 1723'te İskoçya'da doğmuştur. 1737-1740 yılları arasında Glasgow Üniversitesi'nde okumuş, yine İskoç Aydınlanmasının önemli isimlerinden biri olan Francis Hutcheson'dan (1694-1746) dersler almıştır. Daha sonra Oxford Üniversitesi'ne devam etmiş, 1746'da İskoçya'ya döndükten sonra belagat (retorik) üzerine verdiği derslerle meşhur olmuştur. Glasgow Üniversitesi'nde 1751'de mantık profesörlüğüne, 1752'de Ahlâk Felsefesi kürsüsüne atanmıştır. En önemli iki eserinden *Ahlâki Duygular Kuramı* 1759'da, *Milletlerin Zenginliği* 1776'da yayımlanmıştır. Milletlerin Zenginliği'ni henüz yazmadan Fransa'ya yaptığı bir seyahat sırasında Smith ünlü Fransız düşünürler Voltaire (1694-1778), Quesnay (1694-1774), Turgot (1727-1781) ve Helvetus'la (1715-1771) tanışmış, onlarla fikir alışverişinde bulunmuştur. 1777'den ölümüne kadar Edinburgh'ta gümrük görevlisi olarak çalışmış, 1787'de dostu Edmund Burke'den (1729-1797) sonra Glasgow Üniversitesi'nin Lord Rektörü seçilmiş, 1790'da ölmüştür.

Milletlerin Zenginliği adlı şaheserin bugüne kadar yazılmış ve insanlığın düşünüş biçimi ve iktisadi realiteye bakış açısının değişmesinde belirleyici rol oynamış on temel eser arasında yer aldığında hiç kuşku yoktur. Yayımlandığı yıl olan 1776, hem iktisadi düşüncede bir devrim yaratması hem de zenginliğin yaratılması ve iktisadi realitenin anlaşılmasına dair yeni bir düşünüş biçimi, sistematik bir yaklaşımın doğması bakımından tarihin kırılma noktalarından biridir. Aynı yıl bir yandan James Watt'ın buhar makinesini geliştirmesi Sanayi Devrimi'nin itici gücü olurken, bir yandan da Amerikan bağımsızlık savaşının kazanılması, Kuzey Amerika'da İngiliz sömürgeciliğinin sona ermesi ve temel hak ve özgürlükleri etkileyici bir dille savunan Bağımsızlık Bildirisi'nin yayımlanması 1776'yı hem ekonomik hem de siyasi anlamda modern tarihin dönüm noktalarından biri hale getirmektedir.

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* çerçevesinde sonraki kuşaklara bıraktığı düşünsel-entellektüel mirası bir köşe yazısına sığdırmak kolay değildir; ancak bu önemli mirasın üç başlık altında özetlenmesi mümkündür:

1. Merkantilizmin reddi ve zenginliğe giden barışçı yol,
2. Görünmez El öğretisi ve kişisel menfaat peşinde koşmanın meşruiyeti,
3. Serbest ticaretin önemi.

Smith'in öncülüğünü yaptığı *Klasik liberal iktisadi öğreti*nin 18. yüzyılda ortaya çıkmasından önceki devirlerde, 15-17. yüzyıllarda egemen iktisadi öğreti *merkantilizm*di. Dünyanın hemen her bölgesinde çarpık zihniyetli otokratlarca bugün ticaret savaşlarıyla, saldırı ve tehditlerle, ablukalarla, içe kapanmacı-korumacı-milliyetçi radikal söylemlerle âdeta yeniden hortlatılmaya çalışılan merkantilist düşüncenin dayandığı üç temel sütun vardı:

1. Zenginliğin ve gücün kaynağı altın ve gümüş stoklarıdır,
2. Yeryüzünde servet miktarı sabittir; dolayısıyla birinin zenginleşmesi ancak ötekini fakirleştirme pahasına olabilir,
3. Dış ticaret sıfır-toplamlı bir oyundur; birinin kârı ötekinin zararına eşittir, o nedenle dış ticarette korumacılık esastır.

İşte bu şartlar çerçevesinde Adam Smith'in öne çıkaran en önemli hususlardan biri, zamanın egemen anlayışı merkantilizme başkaldırması, zenginliğin yolunun ille de kıymetli maden biriktirmekten ya da başkalarının kaynaklarını yağmalamaktan geçmediğini ileri sürmesidir. Smith merkantilizmin yukarıda sözü edilen üç temel önermesinin üçünü de reddetmiş, zenginliğe giden daha barışçı bir model önermiştir. Onun önerdiği "doğal özgürlükler sistemi," devletin sağladığı katlanılabilir bir güvenlik ve adalet şemsiyesi altında işbölümü, uzmanlaşma, üretken kaynakların etkin kullanımı, verimlilik artışı, böylece ortaya çıkacak ihtiyaç fazlası üretimin de serbest ticaret yoluyla başka ülkelerle paylaşılması zenginliğe giden alternatif, barışçı yoldur.

Smith'in Milletlerin Zenginliği'nde ustalıkla işaret ettiği gibi, gücün, servetin ve zenginliğin kaynağı altın ve gümüş stokları değildir. Zenginlik ve gücün asıl kaynağı üretim kapasitesidir; emek, sermaye, toprak ve doğal kaynaklar gibi eldeki üretken kaynakları akıllıca kullanarak mal ve hizmet üretmektir. Merkantilistlerin iddia ettiğin aksine, yeryüzünde zenginlik sabit değildir; üretken kaynakların verimli bir şekilde, ustaca kullanımı yoluyla üretilebilir, büyütülebilir, artırılabilir bir şeydir. Toplam servet sabit olmadığı için de, başkalarından bir şey çalmadan, başkasını fakirleştirmeden, haksız yere başkalarının kaynaklarına el koymadan zenginleşmek pekâlâ mümkündür.

Benzer şekilde, dış ticaret, Merkantilistlerin iddia ettiğinin aksine, asla sıfır-toplamlı bir oyun değildir; birinin kazancı ille de öbürünün kaybı anlamına gelmez. Ticaret, mübadeleye katılan her iki taraf için de kazançlı olan, pozitif toplamlı bir oyundur. Smith'e göre gönüllü mübadele zaten, hem alıcı hem de satıcı bundan kârlı çıkacağına inanmadıkça, asla gerçekleşmez. Smith'in çağdaşı, Klasik iktisatçıların öncülerinden David Ricardo'nun (1772-1823) "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" ile daha da geliştirdiği üzere, Smith ülkelere mutlak üstünlüğe sahip oldukları, yani başkalarından daha ucuza üretebildikleri ürünleri üretip, pahalıya ürettiklerini de başkalarından satın almayı, dolayısıyla serbest ticaretle ihtiyaçlarını daha iyi karşılamayı önermektedir. Zenginleşme yolunda işbölümü ve uzmanlaşma çok önemlidir. İşbölümü uzmanlaşmayı doğuracak, uzmanlaşma verimliliği artıracak, artan verimlilik sayesinde kendi ihtiyacımızdan çok daha fazlasını üretmek mümkün olacak, ihtiyaç fazlası üretim de serbest ticaret yoluyla başka ülkelerle mübadele edilerek paylaşılacak, böylece zenginlik artacaktır.

Buraya kadar anlatılanlardan kolayca çıkarsanabileceği üzere, iktisadi realiteye nasıl bir zihniyetin penceresinden baktığınız son derece önemlidir. Yeryüzünde servetin sabit olduğu önkabulünün kaçınılmaz sonucu, ötekileri fakirleştirmeden zenginleşmenin mümkün olmamasıdır. Dış ticaretin sıfır-toplamlı bir oyun olduğu önkabulünün kaçınılmaz sonucu, serbest dış ticarete karşı çıkmak, içe kapanmaya ve korumacılığa yönelmektir. Bu zihniyetin bizi götüreceği yer çatışma, savaş, yağma ve talandır. İzlerini Müslüman düşünür İbni Haldun'da (1332-1406) da sürebileceğimiz, Smith'in temsil ettiği öteki zihniyetse kimsenin burnunu kanatmadan zenginlik yaratmanın da mümkün olduğunu düşünen, barışçı, özgürlükçü, dışa açılmacı, serbest ticaretçi ve serbest piyasacı zihniyettir. Zenginliğin, servet ve refahın sabit olmayıp, büyütülebilir ve artırılabilir olduğunu; zenginleşmenin ille de başkasını fakirleştirme pahasına olmadığını, başkasına zarar vermeden de zenginleşmenin mümkün olduğunu; dış ticaretin asla sıfır toplamlı bir oyun olmadığını, ticarete katılan her iki tarafın da bundan kazançlı çıkacağını, serbest piyasanın devletçi-müdahaleci-kumandacı sistemden çok daha insani, ahlâki ve refah yaratıcı olduğunu kabul eden bir zihniyettir bu. Adam Smith söz konusu barışçı ve özgürlükçü zihniyetin öncülerindendir. Denebilir ki yeryüzündeki bütün çatışmalar, son tahlilde, çatışmacı

zihniyetin güdümünde kıt kaynakların paylaşımı savaşıdır. Kaynaklar kıttır; kıt kaynakları paylaşmanın nihayetinde iki yolu vardır. Biri savaş, diğeri barış; biri korumacılık, diğeri serbest ticaret; biri yağma ve talan, diğeri üretim ve mübadele. Smith'in önerdiği yol barışçı, özgürlükçü, serbest ticaretçi, üretim ve mübadele yoludur.

Smith hakkındaki bazı yanlış değerlendirmeler

"Meyveli ağaç taşlanır" fehvasınca; her alanda olduğu gibi düşünce tarihi boyunca da üretken, orijinal, yaratıcı, eskiye ve kurulu düzene meydan okuyan insanlar daima tepki çekmiş, saldırıya uğramış, eleştirilmiştir. Adam Smith de bu anlamda düşünce tarihinde en fazla tartışılan, tepki gösterilen ve eleştirilen insanlardan biridir. Smith'in bunca tepki çekmesinin nedenlerinin bir kısmı ideolojik, zihniyetle alakalı, dünyaya bakış açısının farklılığından kaynaklı, bir kısmı ise cehalet, yanlış okuma veya yanlış anlamadan kaynaklıdır.

Bunlardan biri, iktisadi adam (homo economicus) ve kendi çıkarı peşinde koşmanın meşrulaştırılması bağlamında Adam Smith'e yöneltilen haksız eleştirilerdir. Başka bir deyişle Smith'in en çok eleştirildiği konulardan biri, onun kişisel menfaat ya da şahsi çıkar peşinde koşmayı ve bencilliği yücelttiği iddiasıdır. Buna göre Smith "homo-economicus"un mucididir, şahsi çıkarından başka bir şey düşünmeyen insanın meşrulaştırıcısıdır, bencilliği normal kabul etmektedir, kişisel çıkar peşinde koşmayı bayraklaştırmaktadır vs.

Oysa *Görünmez El* doktriniyle Adam Smith'in yaptığı şey, bir meşrulaştırma ya da bir temenni değil, bir tespittir. Buna göre bir insan kendi kişisel menfaati peşinde koşarken bir Görünmez El tarafından toplum çıkarına da hizmet etmeye yönlendirilir. Yani bireysel çıkar ile toplumsal çıkar çoğu kez birbiriyle çelişmez; insan bireysel çıkarını gözetirken aynı zamanda topluma da hizmet eder. Esasen soğukkanlı bir gözlem yapıldığında görülür ki insan çoğu zaman şahsi çıkarını önceleyen, başkalarından önce kendisini düşünen, kişisel menfaati peşinde koşan bir varlıktır. Kaldı ki bu bizim toprakların yabancısı olduğu bir gözlem de değildir. En dini-bütün olanlarımız da dâhil, insanların hangi dürtülerle hareket ettiği gözlemlenecek olsa, öz-menfaatin, kişisel çıkarın ne kadar belirleyici olduğu derhal fark edilecektir. Dilimizdeki "Önce can, sonra canan" vecizesi esasen bu gerçeğin özlü bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Dahası, altı önemle çizilmelidir ki, çoğu kez bencillik olarak yorumlanan "öz-sevgisi" kavramının orijinal ifadesi "self-love"dır. Bu kavram kendini sevme, kendini beğenme, kendi ihtiyacına öncelik verme, yahut kişinin kendine, şahsına yöneltilmiş sevgi ve muhabbet demektir. Bunun yanlış bir şekilde "bencillik" olarak okunmasıyla ve kollektivist bir yorumla, birçok insanı Adam Smith'in başkalarına zarar verecek biçimde kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen bencil insan tipini meşrulaştırdığını düşünmeye sevk etmektedir.

Oysa bencillik (selfishness) öz-sevgisinden (self-love) başka bir şeydir. Adam Smith'in eserinde Görünmez El öğretisiyle vurguladığı şey, insanların kendileri için bir şey yapmalarının çoğu kez aynı zamanda başkalarına da iyilik anlamına geldiğini, yani kendine iyilik ile başkalarına iyilik arasında, *kişisel menfaat* ile *toplumsal menfaat* arasında bir çatışma değil, bir uyumun söz konusu olduğudur. Bu bağlamda *Görünmez El* öğretisi, daha sonraki yüzyıllarda *kendiliğinden doğan düzen* fikrine de ilham kaynağı olacak, son derece önemli implikasyonları olan bir öğretidir. Buna göre insan kendi menfaati peşinden koşarken esasen otomatik olarak, görünmez bir el tarafından topluma da hizmet etmeye yönlendirilmektedir. Smith'in klasik örneğine atıfla söylersek, soframızdaki et ve ekmek ne kasabın diğerkâmlığındandır, ne de fırıncının fedakârlığından. Herkes esasen çoluk-çocuğunun geçim derdindedir, herkes kendi menfaati peşinde koşmaktadır; ama bunu yaparken topluma da hizmet etmektedir. Nitekim öz-sevgisiyle hareket eden kasabın elinden çıkan ürün bizim soframızda et, fırıncının ürünü soframızda ekmek olarak bizim karnımızı doyurmaktadır.

Adam Smith'le ilgili olarak kollektivist zihniyetli entellektüeller ve bunların etkisiyle popüler kültürde karşılık bulan önyargılar ve yanlış değerlendirmelerin önemli bir sebebi bu noktayla ilgilidir. Smith bu konuda ya doğru dürüst okunmamış, ya anlaşılmamış, ya da bilerek veya bilmeyerek yanlış anlaşılmıştır. Smith'in bencilliğe, yani başkasına zarar verme pahasına kendini merkeze koymaya cevaz verdiği doğru değildir. Unutulmamalıdır ki, Smith aynı zamanda bir ahlâk felsefecisidir; din, ahlâk, tanrı ve maneviyatla barışık bir insandır. En önemlisi, *Milletlerin Zenginliği*'nden tam 17 yıl önce, 1759'da yayımladığı önemli eseri *Ahlaki Duygular Kuramı'*nda Smith, insandaki bencilliğin ve şahsi çıkar peşinde koşma dürtüsünün, başkalarına kendisini sevdirme, onlarla empati kurma ve başkalarınca takdir edilme dürtüsü tarafından dengelendiğinden söz etmektedir: "İnsanoğlu ne kadar bencil olursa olsun, doğasında; onu başkalarının bahtıyla alakadar eden ve ona gerekli mutluluğu veren bazı aşikâr esaslar vardır" (Smith, 1759, s. 15).

Özetle Adam Smith, korumacı, kendine yeterlikçi ve çatışmacı bir öğreti olan merkantilizme, merkantilist felsefeye meydan okuyan adamdır. Zenginliğin yegâne kaynağının altın ve gümüş biriktirmekten ibaret olduğu görüşünü reddetmektedir. Merkantilizmin büyük yanılgılarından biri olan yeryüzündeki zenginliğin sabit ve dış ticaretin sıfır-toplamlı bir oyun olduğu, dolayısıyla birinin zenginleşmesinin ancak ötekinin fakirleşmesi pahasına

olabileceği fikrini çürütmektedir. Merkantilizmin yine temel düsturlarından biri olan, dış ticarette korumacılığa karşı çıkmakta, serbest ticareti savunmaktadır.

Özellikle sosyalist-Marksist, milliyetçi ve dinci gelenek başta olmak üzere, serbest piyasa karşıtı öğretilere sıkı sıkıya bağlı neo-merkantilist görüşler günümüz dünyasında sık karşılaştığımız, yükselişe geçmiş görüşlerdir. Özellikle dünyada kutuplaşmanın, gerilimlerin ve çatışmaların arttığı, iktidar ve hegemonya hırsıyla yanıp tutuşan otokrat-ceberrut liderlerin önüne gelene meydan okumayı marifet bellediği, neo-nazi, ırkçı, şovenist hareketlerin yükselişe geçtiği böylesi dönemlerde korumacı, içe kapanmacı neo-merkantilist görüşlere rağbet de artmaktadır. Son yıllarda maalesef bu yönelim bütün dünyada daha görünür hale gelmiştir. Barışı ve istikrarı tehdit eden, gerilimi tırmandıran ve insanları acılara gark eden bu gelişmelere karşı yapılabilecek en iyi şey, her şeye rağmen dik durmak, barışa odaklı, serbest piyasacı, serbest ticaretçi, dışa açılmacı; malların, hizmetlerin, paranın, sermayenin, insanların ve fikirlerin serbest dolaşımını öngören politikaları ısrarla savunmaktır. Düşünce dünyasının cihangir zekâları İbni Haldun ve Adam Smith'in dediği gibi, zenginleşmenin tek yolunun çatışmadan ve devlet müdahalesinden geçmediğini; işbölümü, uzmanlaşma, üretim ve ticaret yoluyla kimseyi fakirleştirmeden zenginleşmenin de mümkün olduğunu; Frederic Bastiat'nın dediği gibi, savaşın ve yıkımın kârlı bir şey olmadığını, malların geçmesine izin verilmeyen sınırlardan askerlerin geçeceğini hatırlatmaktır. Devletin güvenlik, adalet ve altyapıdan sorumlu olduğu, piyasaya keyfi biçimde müdahale etmediği, bireylerin siyasi, iktisadi ve dini tercihlerine karışmadığı, serbest ticaretçi, serbest piyasacı, dışa açılmacı, barışçı ve dayanışmacı politikaların uygulandığı bir dünya; yasakçı, baskıcı, her şeye karışan, piyasaya sürekli müdahale eden, topluma yaşam tarzı dayatan ejderha devletin güdümünde savaşçı, çatışmacı, korumacı ve içe kapanmacı politikaların uygulandığı bir dünyadan çok daha tercihe değerdir.

---

1. Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, Çev. Mustafa Acar, Konya: NEUPRESS, 2025. https://www.kitapyurdu.com/kitap/milletlerin-zenginligi-dogasi-ve-nedenleri-uzerine-bir-inceleme/541159.html

2. https://www.instagram.com/meramdusunceplatformu/

3. Esasen homo-economicus kavramı Smith'den bir asır sonra literatüre girmiş bir kavramdır.
https://www.ebsco.com/research-starters/economics/homo-economicus-economics
https://en.wikipedia.org/wiki/Homo_economicus

4. Bireysel çıkarlar peşinde koşmanın aynı zamanda toplumsal çıkarlara da hizmet ettiği düşüncesi Smith'den daha da önceye gider. Bu bağlamda Bernard Mandeville'in (1670-1733) *Arılar Masalı* bireysel kusurların toplumsal faydalar doğurduğunu ve refahın itici gücü olduğunu öne süren ilginç bir eserdir. Arılar Masalı'ndan ilhamla Prof. Zekai Özdemir'le birlikte kalem aldığımız, bireysel kusurlar, toplumsal yararlar, ahlâk, erdem ve iktisadi refah konularını irdeleyen bir eser Liberte Yayınları tarafından yakında piyasaya sunulacaktır.

5. https://www.kitantik.com/product/AHLAKI-DUYGULAR-KURAMI_1br9qfwlp4igjur1biw